

STRESZCZENIE

Bartosz Swoboda, *Od doświadczenia estetycznego do doświadczenia języka. Ekfrazą w polskiej literaturze modernistycznej*

Doświadczenie jest terminem, który przez dziesięciolecia wypychany był poza granice naukowego uprawiania humanistyki. Od pewnego czasu doświadczenie odnotowuje jednak efektowany powrót, na nowo konstytuując swoją poznawczą wartość w obszarze akademickich rozważań na gruncie wielu dyscyplin, przynosząc jednocześnie znaczącą transfigurację również w domenę badań literaturoznawczych. Zwrot w kierunku doświadczenia, jaki można dostrzec w polskim literaturoznawstwie od niemal dwóch dekad, wynikać może z przeświadczenia, trafnie sformułowanego przez Ryszarda Nycza, który w artykule *Literatura nowoczesna wobec doświadczenia* stwierdza, iż „literatura pozbawiona więzi z doświadczeniem stać by się musiała pustą, samozwrotną grą”.

Praca *Od doświadczenia estetycznego do doświadczenia języka. Ekfrazą w polskiej literaturze modernistycznej* ma na celu ulokowanie rozważań nad ekfrazą w perspektywie kategorii doświadczenia, ze szczególnym uwzględnieniem doświadczenia estetycznego i doświadczenia języka. Punktem wyjścia jest przyjęcie hermeneutycznego spojrzenia na doświadczenie estetyczne, które pozwala fenomen ów uczynić wartościowym metodologicznie układem odniesienia w przedsięwzięciu badawczym stawiającym sobie za główny cel zgłębienie zjawiska ekfrazy. W pracy sformułowana zostaje ponadto teza, że podmiotowe otwarcie na świat sztuki, spotkanie z dziełem stymuluje proces pisania. Natomiast na gruncie analitycznym literacki opis dzieła sztuki potraktowany zostaje jako szczególna forma artykulacji doświadczenia estetycznego.

Przyjmując, że kluczem interpretacyjnym do modernistycznych ekfraz może być kategoria doświadczenia estetycznego, na poziomie koncepcji badawczej sformułowane zostaje ponadto założenie, że akt pisarskiej ekspresji, jakim w pewnej mierze jest każdy opis dzieła sztuki, przyjmuje strukturę podmiotowego odniesienia do rzeczywistości, które nieodmiennie zmediatyzowane zostaje przez język. Język pośredniczy również w akcie percepcji dzieła sztuki i jego interpretacji, ponieważ są to procesy, które odbywają się w ramach wyznaczonych przez dyskurs.

Praca posiada trójdzielną konstrukcję, jednak główne rozważania poprzedzone są wstępem przyjmującym postać dwóch osobnych rozdziałów. Pierwszy rozdział posiada charakter czysto metodologiczny, kolejny rozdział przynosi natomiast historyczne omówienie ekfrazy od czasów antycznych aż po modernizm. Szeroki zarys historycznoliteracki zostaje w nim uzupełniony rozważaniami z obszaru estetyki, co pozwala usytuować ekfrazę w kontekście kategorii doświadczenia – poszczególnym ogniwom rozdziału towarzyszą również analizy przykładów literackich.

Pierwsza część pracy posiada dosyć jednorodną strukturę, składa się bowiem na nią szereg analiz, przybierających w pewnej mierze charakter serii kilku „studiów przypadku”, ujmowanych za pośrednictwem wyróżnionych modernistycznych modalności doświadczenia estetycznego – drogi i spotkania, kontemplacji oraz ekstazy, którym towarzyszą analizy znaczących tekstowych przykładów z obszaru rodzimej literatury modernistycznej: opisy katedr gotyckich w listach Stanisława Wyspiańskiego oraz ekfrastyczne wiersze Kazimierza Przerwy-Tetmajera i Leopolda Staffa.

Druga część pracy jest bardziej zróżnicowana i przynosi refleksję nad wiązką różnorodnych zagadnień i problemów, które to – w przeciwieństwie do rozważań z części pierwszej – lokują się raczej po stronie strategii pisarskich i technik ekfrastycznych. W kolejnych rozdziałach pomieszczonych w drugiej części pracy wywód przechodzi stopniowo na poziom szerszego ujęcia koncepcyjnego, opartego o diagnozę wyzwań i trudności stojących przed autorem podejmującym wysiłek opisu dzieła sztuki, zmierzając do wskazania i omówienia wybranych stosowanych praktyk dyskursywnych i konkretnych pisarskich rozwiązań.

W pierwszej części pracy najistotniejsze konteksty dopełniające analizy tekstów literackich budowane są w oparciu o dominujące w dobie wczesnego modernizmu teorie filozoficzne i estetyczne. W drugiej części natomiast ów niezbędny kontekst jest szkicowany w odniesieniu do refleksji teoretycznoliterackich skoncentrowanych wokół zagadnień blisko związanych z ekfrazą. W pierwszym rozdziale drugiej części pracy wnikliwej analizie poddane zostają wpływy pionierskich tendencji w sztuce europejskiej na kształtowanie języka ekfrazy. Rozważania koncentrują się na poszukiwaniu przykładów tego, jak sposoby opisu dzieł sztuki dostosowywały się do nowych zjawisk artystycznych. Materiału do analizy dostarczają teksty krytyczne i recenzje publikowane w prasie modernistycznej, w których analizowane są ekfrazy japońskich drzeworytów *ukiyo-e* oraz opisy dzieł sztuki awangardowej. Kolejny rozdział poświęcony został ekfrastycznemu zabiegowi polegającemu na oddawaniu głosu niemym dziełom sztuki. Rozważania i analizy tekstów poetyckich

odniesione zostają do – organizujących przestrzeń relacji między słowem i obrazem – zagadnień wzajemnych relacji i zmagania między reprezentacją werbalną i reprezentacją wizualną. Materiał badawczy stanowią liryki zawierające opis obrazu *Szał uniesień* Władysława Podkowińskiego oraz wiersz Maryli Wolskiej *Beata Beatrix*, będący ekfrazą obrazu Dantego Gabriela Rossettiego. Następny, a zarazem ostatni, rozdział drugiej części pracy skupia się na problematyce ekfrazy jako sposobu interpretacji dzieła sztuki. Wskazane i omówione zostają w nim dwa podstawowe kierunki, w których może ona się rozwijać: 1) dzieło sztuki jest punktem wyjścia szerszej refleksji, która, odrywając się od samego dzieła, przekracza ramy ekfrastycznego opisu i wyznacza jednocześnie kierunek interpretacji; 2) interpretacja budowana jest w oparciu o drobiazgowy opis i wnikliwą analizę wybranego detalu lub szczegółu dzieła sztuki.

Ostatnia część pracy zawiera dwa dodatkowe rozdziały i stanowi swoiste uzupełnienie i domknięcie wątków otwartych w jej drugiej części. Pierwszy rozdział poświęcony został przemianom języka ekfrazy, które omówione zostają na przykładach zaczerpniętych z poezji Zbigniewa Herberta i Aleksandra Wata. Drugi rozdział jest zaś zogniskowany wokół zagadnienia niewyraźności, kwestię tę podejmując na przykładzie esejów Zbigniewa Herberta i Konstantego A. Jeleńskiego. Rozdziały trzeciej części pracy wyznaczają pewien punkt dojścia, co wynika z przyjętego założenia, że refleksja nad tekstami wczesnych modernistów musi zostać powiązana z rozwojem ekfrazy w kolejnych dekadach, z tym jak zmieniał się jej język (języki) w obliczu nowych zjawisk w sztuce, nowych doświadczeń estetycznych i egzystencjalnych (w tym doświadczeń wojennych). Jednocześnie ostatnia część pracy wskazuje pewien punkt wyjścia, z którego, rozwijając określone konteksty i korzystając z narzędzi wypracowanych w pierwszych rozdziałach rozprawy, można podejmować próby analizy pisarstwa ekfrastycznego w literaturze postmodernistycznej.

Ujęcie rozważań na temat ekfrazy w polskiej literaturze modernistycznej w ramy kategorii doświadczenia, umożliwia przyjęcie takiej perspektywy badawczej i spojrzenia na analizowaną literaturę, która pozwala w tekście wyeksponować egzystencję, przeżycie i zaangażowanie. Wnioski płynące z badań pozwalają sformułować przekonanie, że u źródeł ekfrazy leży pragnienie wypowiedzenia subiektywnego doświadczenia dzieła sztuki, będącego szerokim kompleksem doznań rozwijających się między podziwianiem sztuki a pisaniem o sztuce. Można zatem powiedzieć, że doświadczenie estetyczne funkcjonuje zawsze na zasadzie ukrytego centrum ekfrazy: stanowi jej pierwotne źródło a zarazem warunek możliwości. Ponadto model doświadczenia zawsze w określony sposób organizuje

sposób opisu i jest w nim uchwytany, będąc źródłem, które inicjuje pewien proces i stale pozostaje w jego toku obecne.